

УДК 811.161.2'23(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-3>

ПРОБЛЕМА ВИРАЖЕННЯ АТТИТЮДИ ДІАЛЕКТНОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВНОЇ НОРМИ В МІСЦЕВОМУ МОВЛЕННІ

THE PROBLEM OF EXPRESSING THE ATTITUDE OF DIALECTAL AND LITERARY LANGUAGE NORMS IN LOCAL SPEECH

Громко Т.В.,

orcid.org/0000-0002-4661-4302

*доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка*

Клочек Л.В.,

orcid.org/0000-0002-6450-3374

*доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, політології та психології
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка*

Аттитюда як певна налаштованість, ставлення окремих людей чи груп щодо мовних варіантів, явищ і елементів сьогодні має теоретичні та емпіричні дослідження у соціолінгвістиці, етносоціології, етнолінгвістиці та соціальній психології. Констатується перехід поняття «аттитюда» у лінгвістичну площину на предметі зіставлення діалектного та літературного стратів мови в диглосійному мововживанні. Проведене дескрибування мовної системи констатує відмінність прескриптивних даних від діалектної норми. З'ясовано засади аттитюди діалектної та літературної мовної норми в місцевому мовленні, верифіковані усним мовленням у діловій сфері та в просторіччі. Констатується факт здобуття та увиразнення знань літературної мови (наприклад, у часи національного піднесення у 90-ті роки, у період Незалежної України та в час російсько-української війни), що становить певну соціальну готовність, схильність суб'єкта, що виникає за передбачення ним певної мовної ситуації і забезпечує цілеспрямований характер відповідної мовної діяльності. Визначена авторами типологія аттитюд висуває ідею спеціальної соціологічної та лінгвістичної кодифікації мовних норм. Звертає на себе увагу актуальне для наших днів збільшення свідчень тенденцій щодо реагування та відбивання в аттитюдах по відношенню до специфічних обставин (війна, переселення, голод, безробіття) та побутових колізій, що можуть бути змінені в результаті ситуаційних вимог, непередбачених або надзвичайних подій. При цьому мовними аттитюдами виражаються ставлення до військових, добровольців, працівників критичних інфраструктур, волонтерів, постраждалих, донорів, донаторів та ін. Зовнішні чинники при цьому викликають кореспондувальні поведінкові наміри: розпитування, наведення в приклад очевидного, творчий переказ побаченого, почутого, індивідуальна відмова коментувати з особистих причин. У перспективі чітка й об'єктивна аттитюда україномовних носіїв на базі законодавчих та мовноосвітніх реформ дасть позитивні результати мововживання.

Ключові слова: соціолінгвістика, аттитюда, мовна аттитюда, мовна норма, діалектне мовлення, літературна норма, дескрипція.

In the article studies attitude as a certain position, side of individuals or groups towards language variants, phenomena and elements, which has been theoretically and empirically studied in sociolinguistics, ethnosociology, ethnolinguistics and social psychology. The article states the transition of the concept of "attitude" to the linguistic plane in terms of comparing dialectal and literary strata of the language in diglossic language use. The conducted descriptive analysis of the language system states the difference between prescriptive data and the dialectal norm. The principles of the attitude of dialectal and literary language norms in local speech, verified by oral speech in the business sphere and in the vernacular, are clarified. The fact of acquiring and expressing knowledge of the literary language (for example, during the national upsurge in the 90s, during the period of Independent Ukraine and during

the Russian-Ukrainian war) is stated, which constitutes a certain social readiness, a subject's inclination, which arises when he/she anticipates a certain language situation and ensures the purposeful nature of the corresponding language activity. The typology of attitudes defined by the authors puts forward the idea of a special sociological and linguistic codification of language norms. It is noteworthy that the increasing evidence of tendencies to react and reflect in attitudes in relation to specific circumstances (war, resettlement, famine, unemployment) and everyday collisions can be changed as a result of situational requirements, unforeseen or extraordinary events. At the same time, language attitudes are expressed through attitudes toward the military volunteers, critical infrastructure workers, volunteers, victims, donors, etc. External factors trigger corresponding behavioral intentions, such as questioning, citing the obvious, creative retelling of what one has seen or heard, and individual refusal to comment for personal reasons. In the long run, a clear and objective attitude of Ukrainian speakers based on legislative and language education reforms will give positive results in language use.

Key words: sociolinguistics, attitude, language attitude, language norm, dialect speech, literary norm, description.

Постановка проблеми. Мова як основний чинник формування соціальної свідомості мовців посідає важливе місце у формуванні етнічної ідентичності. Початок ХХІ ст. привніс цілу низку наукових ідей соціолінгвістичного, етносоціологічного, етнографічного, етнолінгвістичного, соціально-психологічного аналізу взаємозв'язку та реалізації стратиграфії різних мовних рівнів, серед яких і проблеми сучасного стану української мови в загальнонародному її вияві. На різних рівнях аналізу цих міждисциплінарних векторів виявляється незаперечний факт: реальне використання мови в мовленнєвому контексті опирається на соціально-психологічні постулати використання мовних варіантів у різних сферах суспільного життя, визначається ставленням мовців – аттitudою – до стандартизованих і нестандартизованих мовних варіантів [2, с. 90]. Сьогодні назріває проблема дослідження мовної аттitudи носіїв певного діалекту та літературної мови.

Мовна варіантологія, що виражається у мововживанні в різних сферах життя суспільства, сьогодні має низку чинників свого формування. Серед них актуалізується ставлення мовців до форми вираження мовної норми на тлі діалінгвізації (володіння діалектною й літературною мовою). Питання мовних варіантів аж ніяк не є нерегламентованим, особливо в різновидах офіційної мови. Норми усної та писемної літературної мови вивчаються під час здобування освіти, регламентованої державним устроєм певних історичних та геополітичних епох. Отже, вікова стратиграфія мовної варіативності є важливою для детермінування норми суспільними обставинами. Попри питання підтримання державного статусу української літературної мови мовець як громадянин має відчувати пріоритетну роль девіацій мововживання, а також підтримувати лінгвокультурний та традиційно-звичаєвий рівень носія діалекту [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та емпіричні дослідження цього питання актуалізуються для вивчення регіональних варіантів, говірок, койне тощо, за якого науково визнається взаємонаповнення діалектів і літературної мови [3; 4]. М. Пилипинський уважає, що літературну мову також можна розглядати одним із діалектів національної мови, але діалект особливий, головний – «інтердіалект» (див. із посиланням на [12, с. 12]), позаяк літературна мова постає з діалектів і постійно поповнюється ними на лексичному рівні. Більшість носіїв літературної мови спілкується якимось із регіональних її варіантів (чи материнською говіркою), навіть якщо вони цього не усвідомлюють або кваліфікують її просторіччям [1, с. 7].

Постановка завдання. Як певна налаштованість, ставлення окремих людей чи груп щодо мовних варіантів, явищ і елементів мовна аттitudа має реальне вираження. Почасти терміном «аттitudа» позначають «оцінні судження, які сформувалися в людини про мовні явища» [16, с. 135]. У світлі гуманістичних підходів до суспільного буття народу та перцептивного, індивідуального бачення закономірностей системи мовлення мовця аттitudа сьогодні постає не лише як соціологічне, психологічне поняття, а й переходить у лінгвістичну площину гуманітарного маргіналу. Адже ставлення до мови – це «ставлення окремої людини чи спільноти до мов та мовних варіантів, на які впливають пов'язані з ними знання» [14, с. 315–316].

Виклад основного матеріалу. Аттїюдa визначається на соціолінгвістичному рівні з урахуванням реалізації явищ діалектного та літературного стратів мови.

Диглосія за варіантного мововживання є важливим потенціалом вибору мовних варіантів, їхніх окремих елементів та правил. При цьому ставлення мовця до мови в науці позначається терміном «*аттїюдa*». Видатний лінгвокогнітивіст сучасності Й. Кісс про вибір людського фактору зазначає: «Те, що в житті через певні причини чи безпідставно ми вважаємо неприємним, потворним, зміцненим чи застарілим, те уникаємо, а те, що вважаємо гарним, цінним, корисним – наслідуюмо. Так відбувається і в мові» [15, с. 321].

Проведене дескрибування мовної системи [6] констатує відмінність прескриптивних даних від діалектної норми. Так, дескрипція характеризує мовносистемні уявлення носіїв певної говірки. На відміну від прескриптивного опису граматики літературного страту, яка відповідає на питання: «Якою мовою повинна бути?», дескриптивний підхід до граматичних явищ полягає у відповідях на питання: «Яка мова насправді?» [6, с. 135]. Ці мовні дані зіставляють мовні універсалиї та мову, засновану на вживанні. Такі підходи повністю відповідають протиставленню двох методів пізнання – позитивістського номотетичного (прагне пошуку доведених закономірностей) і антипозитивістського ідеографічного (описує явища такими, якими вони є) [9, с. 37].

Дані соціолінгвістичного інтерв'ювання та корпусу офіційного діловодства показують специфіку «місцевого правопису», почасти не регламентованого літературною мовною нормою. Такі акти відходу від літературних стандартів не розглядаються як адміністративні правопорушення з боку укладачів-документалістів, що не веде до кардинального вирішення проблеми в офіційному обігу.

Мовна аттїюдa як соціальна установка виступає суб'єктивною орієнтацією мовців на певні соціально прийнятні способи поведінки. Вони полягають як у вдосконаленні власного мововживання, так і в редагуванні під суспільні норми інших членів мовної спільноти. Здобуття та увиразнення знань літературної мови (наприклад, у часи національного піднесення в 90-ті роки, у період Незалежної України та в час російсько-української війни) становить певну соціальну готовність, схильність суб'єкта, що виникає за передбачення ним певного об'єкта (або ситуації) і забезпечує цілеспрямований характер перебігу діяльності щодо даного об'єкта. Сукупність усіх реакцій мовної аттїюди (позитивних і негативних, сприятливих і несприятливих, специфічних і неспецифічних) є конструктором ціннісних мовних кліше, фразеологізмів, маркувальних апікацій тощо [6]. Базовими категоріями реакцій є: когнітивні (відображення індивідуального сприйняття об'єкта і мовне його вираження) [5]; афективні (оцінка об'єкта і випробовування до нього почуттів); конотативні (поведінкові наміри, тенденції і дії у мовному відношенні до об'єкта). Усі ці кластери містять оцінку в мовній аттїюді. Прикладами мовних аттїюд є правопис іншомовних власних назв із недотриманням правил транслітерації; уживання діалектних слів, явищ, фонетичного оформлення в мовленнєвих конструкціях; засмічення текстів інвективною лексикою тощо. Аттїюди можуть мати дискримінаційний і нетолерантний вияв до різних релігійних концесій, людей із нетрадиційною орієнтацією, інвалідів та людей із вадами, розрізнення за гендерними ознаками тощо.

Сьогодні збільшуються свідчення тенденцій щодо реагування та відбивання в аттїюдах по відношенню до специфічних обставин (війна, переселення, голод, безробіття) та побутових колізій, що можуть бути змінені в результаті ситуаційних вимог, непередбачених або надзвичайних подій. Мовними аттїюдами виражаються ставлення до військових, добровольців, працівників критичних інфраструктур, волонтерів, постраждалих, донорів, донаторів та ін. Зовнішні чинники при цьому викликають кореспондувальні поведінкові наміри: розпитування, наведення у приклад очевидного, творчий переказ побаченого, почутого, індивідуальна відмова коментувати з особистих причин.

Мововживання формується зі шкільних років: прикладом для вихованців є вчителі-наставники, що впливають на мовну свідомість молоді, їх набір цінностей, знання мови та науки

про мову, сучасні інноваційні технології навчання [8, с. 294]. Тож ідеться про формування фахової підготовленості та рівень мововживання педагогів, і без певних упереджень та стереотипів. Унормована літературна мова – це, з одного боку, ідеал, до якого прагне весь соціум, а з іншого – національний обов’язок кожного громадянина суспільства. Діалектна мова її носіями вважається, передусім, вираженням традиції, ідентичності. Використання говіркового мовлення у своєму середовищі виражає певну дистанційовальну аттitudу – родом із села [6, с. 125]. Очевидно, причиною є ця упереджена думка про недостатній рівень грамотності, ділової трансформації та володіння технологіями, які актуальні зараз, на противагу стереотипам попередніх десятиліть – малозабезпеченість, непоінформованість, некомунікабельність. Мовна аттitudа полягає у функціональному розділенні етнолінгвістичного поля мовленнєвої діяльності: використання паремій «*Народ скаже як зав’яже*», «*Всі ми родом із села*» тощо.

Сьогодні про закладання соціолінгвістичних компетентностей до програм закладів освіти вже можна говорити не лише під час вивчення мови, а й інших гуманітарних дисциплін (громадянська освіта, соціологія, історія, правознавство, етика, деонтологія тощо). Відрадно, що такий загальнонаціональний освітній підхід сприяє раціональнішому мовному висловлюванню та використанню мовних варіантів у мовленні різних сфер суспільного життя, наприклад освітньої [8; 10; 11; 13]. Беземоційна мовна аттitudа про мовний портрет міста – від офіційно-ділового спілкування до мови соцмереж, від професійного спілкування до мовлення в громадських місцях та ін. – у воєнний час переходить у всеохопну підтримку українського мововживання, навіть діалектних і говіркових її виражень. Носії активні на курсах поглибленого вивчення української мови, під час підготовки до складання іспиту для держслужбовців, визначення рівня володіння державною мовою [7]. Негативна аттitudа представників старшого покоління, які вивчали українську мову або ще за радянськими стандартами, або факультативно, виражається в характеристиці її невнормованості, насиченні лексичними росіянізмами та граматичними мовними кальками, стилістичним колапсом. Такі явища мовці виправдовують «попередньою традицією» і мовні явища кваліфікують як синонімічні до української мови. Отже, мовна аттitudа залишається непевною щодо унормування у своєму історичному розвитку, що вимагає спеціальної лінгвістичної кодифікації. Толерантність до носіїв нестандартизованих мовних варіантів не повинна дозволяти проникати мовним покручам у ділову, професійну та виробничі сфери суспільного життя.

Висновки. Теоретичні та емпіричні дослідження аттitudи притаманні соціолінгвістиці, етносоціології, етнолінгвістиці та соціальній психології. Мовна аттitudа проводиться на предмет зіставлення діалектного та літературного стратів мови в диглосійному мововживанні. Дескрибування окремої діалектної мовної системи констатує відмінність прескриптивних даних від діалектної норми, а також усного мовлення у діловій сфері та в просторіччі. Запропонована типологія аттitud висуває ідею спеціальної соціологічної та лінгвістичної кодифікації мовних норм. Внутрішні чинники демонструють реагування та відбивання в аттitudах відношення до специфічних обставин (війна, переселення, голод, безробіття) та побутових колізій і можуть бути змінені в результаті ситуаційних вимог, непередбачених або надзвичайних подій. Зовнішні чинники при цьому викликають кореспондувальні поведінкові наміри. У перспективі чітка й об’єктивна аттitudа україномовних носіїв на базі законодавчих та мовноосвітніх реформ дасть позитивні результати мововживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриценко П. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти). *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти* : матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. С. 5–23.
2. Громко Т.В. Прагматика корпусу усних текстів говірки в лінгвістичному описі. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття* : матеріали міжнародної наукової конференції, м. Черкаси, 7 серпня 2020 р. Україна : МЦНД, 2020. Т. 2. С. 89–91.

3. Громко Т.В., Ситник К.М. Назви на позначення їжі за текстографічними даними Центральної України. *Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології; актуальні питання філології та мовознавства* : матеріали міжнародної спеціалізованої наукової конференції, м. Тернопіль, 19 березня, 2021 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2021. С. 44–47.
4. Громко Т., Грабова О. Діалектні тексти як аспект вивчення рибальської лексики говірки. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов»*, 25 січня 2021 р. / ред. кол.: М.Я. Оленяк (відп. ред.) та ін. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2021. С. 21–25.
5. Громко Т.В. Сучасна текстографія діалектоносіїв степової говірки. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. 2019. Вип. 175. С. 29–33.
6. Громко Т.В. *Методологія та досвід дескрипції говірки* : монографія. Дніпро : Середняк Т.К., 2021. 452 с.
7. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 21.01.2023).
8. Дудич-Лакатош К. Належне ставлення до говірок – запорука ефективного викладання рідної мови. *Contemporary Studies in Foreign Philology*. 2020. С. 291–300.
9. Дудич-Лакатош К., Лібак Н. Закарпатська освіта крізь призму діалектної агітюдії. *Філологічний часопис*. 2021. Вип. 1. С. 34–44.
10. Клочек Л.В. Вихідні наукові положення розвитку соціальної справедливості особистості педагога. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 3. Т. 2. С. 30–36.
11. Клочек Л.В. Соціальна справедливість у педагогічній взаємодії: психологічний вимір. Харків : Мачулін, 2018. 456 с.
12. Хом'як І.М. Взаємодія літературної мови і діалектів. *Дивослово*. 2000. № 10. С. 12–14.
13. Dudych-Lakatosh K. Efficiency of native language education in Transcarpathia based on a repeated questionnaire survey (2008–2018). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Philology*. 2020. № 44(2). P. 136–140.
14. Kiss J. A nyelvjarasokhoz es a koznyelvhez valo viszonyulas: attitudvaltozasok a magyar nyelvkozossegeben. Zoltan, A. (szerk). *Nyelv, stilus, irodalom. Koszonto konyv Peter Mihaly 70. szuletesnapjara*. Budapest, 1998. P. 315–317.
15. Kiss J. Nyelvi attitud. Dr. Sipos Jozsef (foszerk.). *Pannon enciklopedia*. Budapest, 1997. P. 321.
16. Kiss J. Tarsadalom es nyelvhasznalat. *Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest, 1995. P. 134–149.